

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

Stephen Dale. *The Orange Trees of Marrakesh: Ibn Haldun and the Science of Man*. Cambridge: Harvard University Press, 2015. xvi+383 sayfa.

Hasan Karataş

İstanbul Teknik Üniversitesi
hasankaratas@itu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2993-0159
DOI: 10.20519/divan.335621

İbn Haldun ve şaheseri Mukaddime üzerine Doğu ve Batıda üretilen eserlerin kendine has soruları ve paradigmaları olan oturmuş bir külliyat hâlini aldığı artık inkar edilemez. Ekonomiden antropolojiye pek çok modern sosyal bilimin önemli teorilerinin; kimi zaman tam teşekküllü hâlini kimi zaman da nebula hâlinde kökenlerini Mukaddime’de bulan çalışmalar, İbn Haldun’u İslam dünyasının epistemolojik krizine deva olarak sunan eserler vs. gibi birbirinden değerli bu yapıtların neredeyse hepsinin değişik ölçülerde cevaplamaya çalıştığı soru şudur: İbn Haldun nereden geldi ve nereye gitti? Cemil Meriç’in “kendi semasında tek yıldız” ya da “anasız doğan çocuk” diye isimlendirdiği Mukaddime’nin, siyak ve sibakındaki emsalsizliği sorunsal İbn Haldun literatürünün köşetaşlarından birisi olmuştur. Stephen Dale’in eseri tam da bu soruyu cevaplamak için yola çıkıyor.

Kitabın önsözünde yazar Marakeş’in turuncu ağaçları ile ilk karşılaşmasını ve meyvesi acı olan bu ağaçların İbn Haldun tarafından bir hanedanın

çöküş evresini simgelediğini ifade ediyor. Yazar bu ağaçları neden kitabının başlığında kullandığını açıklamıyor ve Mukaddime, İslam medeniyeti ve bu ağaçlar arasındaki bağı kurmayı okuyucuya bırakıyor. Lakin Dale'in bu çalışmasını daha baştan bu şekilde mahkum etmek büyük haksızlık olacaktır. Öncelikle Dale, İbn Haldun'a gösterilen 'yabancı bir medeniyetin egzotik meyvesi' yani İslam medeniyetinin genel kuralı bozmayan, münferit bir deha pırlıtsı muamelesine karşı çıkıyor. (s. 261) Hatta yazar kitabın yazılma nedenini İbn Haldun'a, antik Yunan'dan günümüze kadar uzatılan düşünce silsilesinde hakkettiği yeri vermek olduğunu sıklıkla ifade ediyor. Bu bağlamda eserin temel iddiası olarak da Mukaddime'nin Yunan-İslam felsefesi birikiminden neşet ettiğini ve aynı şekilde sonraki Avrupalı sosyal bilimcilerin de bu kaynaktan beslendiği olarak vazediyor. (s. xi) Bu iddianın, Dale'in önsözünde belirttiği kadar özgün olmadığını¹ bir kenara koyarak kitabın tanıtımına geçiyoruz.

Kitap Dale'in 2006 yılında *International Journal of Middle East Studies*'te (*IJMES*) basılmış makalesinin² genişletilmiş bir hâlidir. Kitap giriş ve sonuç kısımları hariç altı bölümden oluşuyor. Sonuç bölümünden sonra sırasıyla İslam dünyasının üç coğrafi kesime ayırıp eşzamanlı kronolojiyi veren dört sayfalık bir tablo, sonnotlar, bibliyografya ve yirmi iki sayfalık (361-383) bir index bulunmaktadır. Kitap içerisinde bazı temel iddialar için sonnotta referans verilmemesi de, yukarıdaki bilgilere eklenince, kitabın ortalama İngilizce okuyucusu için yazılmış genel bir deneme olduğu izlenimi ilk bakışta göze çarpıyor. Zaten arka kapaktaki Syed Farid Alatas ve Alan Mikhail'in övgüleri de bu doğrultuda.

Kitabın giriş kısmında İbn Haldun'un Mukaddimesi'nde vazettiği yeni ilmin ya da umran ilminin, tarih ve felsefeyle kurduğu bağın felsefi kökenleri Galen ile bağlantılı olarak anlatılıyor. Bu şekilde kitabın ana argümanına, yani benzer yaklaşımların modern Avrupalı düşünürlerde de görülmesininin sebebinin İbn Haldun ile paylaştıkları ortak Yunan felsefesi mirası olduğu hipotezine giriş yapılıyor. Burada ayrıca İbn Haldun'un hayatı hakkında, eserlerindeki otobiyografik izler ışığında, İbn Haldun'un kişiliği ve sosyal aidiyeti anlatılmış. Kitabın giriş kısmı Mukaddime'deki sekiz temel kavramın "mukaddime, tabiat, içtima, asabiye, umran, araz, madde ve suret" şeklinde takdimi ile bitiyor. Kitabın altı bölümü temel olarak iki kısma ayrılmış. İlk üç bölüm yazar (İbn Haldun), sonraki üç bölüm ise eser

1 Bkz. Tahsin Görgün, "İbn Haldun (Görüşleri)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 19: 554; Cengiz Tomar, "İbn Haldun (Literatür)," *DİA*, 20: 8-9.

2 Stephen F. Dale, "İbn Khaldun: The Last Greek and The First Annaliste Historian," *International Journal of Middle East Studies* 38/3 (2006): 431 – 51.

(Mukaddime) ağırlıklıdır. Bu yapısı ile elimizdeki kitap Cornell Fleischer'in Mustafa Ali monografisini andırıyor. Haddizatında Dale da İbn Haldun'u Mustafa Ali gibi bir bürokrat ve aydın olarak görüyor. Fleischer'in Mustafa Ali için sarfettiği "bürokrat ve entelektüel" (bureaucrat and intellectual) tanımı Dale'da İbn Haldun için "alim-memur" (scholar-official) şeklini almış. Kitabın önsözünde de Fleischer'a yardımları için teşekkür edilmiş.

"İbn Haldun'un Dünyası" başlıklı ilk bölümde İbn Haldun ve Mukaddime'yi vareden coğrafi, siyasi ve kültürel muhit incelenmiş. Önce Kuzey Afrika'nın ve Endülü's'ün coğrafi yapısı ve bazı şehirleri tanıtılıyor. Yazar İbn Haldun devrinde Kuzey Afrika tarihinin temel dinamiklerinden olan şehirli Arap ve bedevi Berber ilişkisinin oluşumunu ele alıyor. İslam ile tanışan ve Haricilik etrafında birleşen Berber aşiretlerinin ayaklanarak Mağrip'i Şam ve Bağdat'taki halifelerden siyasi olarak koparmasıyla, bölgenin tarihî akışının nasıl ayırdığından bahsediyor. Daha sonra Dale Mağrip'in özerkleştiği Berber isyanlarından (739-740) İbn Haldun'un doğum tarihi olan 1332'e kadar olan sürede Kuzey Afrika tarihine daha detaylı bir şekilde yoğunlaşıyor. Bu devir kabaca üç kısma ayrılmış: Bölgenin Berber olmayan hanedanlar tarafından yönetildiği ilk dönem, Berberlerin kurduğu Murabitlar ve Muvahhidler hanedanlarının olduğu orta dönem ve son olarak da bu hanedanların yıkımından (1269) İbn Haldun'un doğum tarihine kadar olan üçüncü dönem. Bu dönemleri anlatırken Dale Mukaddime'ye hem göndermeler yapıyor hem de Mukaddime'nin ortaya koyduğu kavramsal hazne ve teorik çerçeveden bolca istifade ediyor. Yazarın bu bölümdeki temel amacı, Mukaddime'yi husule getiren Mağrip ve Endülü's coğrafyasındaki siyasi, kültürel ve entellektüel zemini anlatabilmektir. İbn Haldun'un, Yunan-İslam felsefi birikimini tarih bilimine uyarlaması olduğu iddiasında bulunan Dale, tabiatıyla bu bölümün sonunda Mağrip/Endülü's bölgesinin çıkardığı üç büyük filozofu (İbn Bace, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd) ele almış ve kitabın özü denebilecek iddiayı biraz mahçup bir biçimde ortaya koymuş:

"Açıkça ispatlanamasa da, pekala mümkündür ki İbn Rüşd'un İslam düşüncesindeki bıraktığı en büyük iz İbn Haldun'un Mukaddime'sidir. Bu filozofun Aristo şerhleri ve sair eserleri diğer Müslümanlar üzerinde hissedilemeyecek kadar az etki bırakmışken, Aristo felsefesini çalışan Fransa ve Ortaçağ Avrupası'nda temel kaynak olmuştur." (s. 67)

İkinci bölüm "Bilgiye Götüren İki Yol" başlığıyla İbn Haldun'un eğitimini ve birikimini, hakikate götüren iki yol olan akıl ve nakil çatışması üzerinden anlatıyor. Dale'in bu kısımda cevaplamaya çalıştığı temel soru Mukaddime'de son derece akılcı/Aristocu bir yaklaşım sergileyen İbn Haldun'un nasıl olup da muhafazakar bir Maliki alimi olduğudur. Dale İbn Haldun'un bu "çelişkiyi" metafiziği felsefenin sınırlarını dışında tuta-

rak çözdüğünü söylüyor. İbn Haldun'a göre felsefe beşeriyete dair herşeyi açıklayabilir. (s. 77) Yazara göre İbn Haldun da bu çelişkinin farkındadır ve Mukaddime'nin sonunda yeni bir ilim vazedenerin bu ilme dair tüm meseleleri halletmek zorunda olmadıklarını yazarak bu çelişkiden kurtulmuştur. (s. 101) İbn Haldun'un temel ve mesleki eğitimini, özellikle de onu Yunan/İslami felsefi düşünce silsilesine rabt eden hocası Abili'nin etkisini anlattıktan sonra, kitap İbn Haldun'un Kuran, Hz. Muhammed ve peygamberlik, tasavvuf ve ilm-i kelama dair görüşleri sıralanıyor. Daha sonra Dale; Şiilik, mehdîyet, ilm-i nucum, simya, şeriat ve mezhepler hakkındaki görüşleri üzerinden İbn Haldun'daki muhafazakar tutumu inceliyor. Bölümün diğer yarısı ise İbn Haldun'un felsefi meselelere yaklaşımını Yunan/İslami felsefenin önde gelen temsilcilerine (Aristo, Galen, Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd) göndermeler yaparak ele alıyor. Ne yazık ki Dale referans verme konusunda biraz cimri davrandığı için yazdıklarını teyid etme imkanı kalmıyor. İbn Haldun bu filozoflardan etkilenerek yeni ilmini inşa etmiştir iddiasındaki Dale'in önündeki en büyük sorunsal Yunan/İslami felsefenin hangi fikir ve metotlarını ödünç aldığını İbn Haldun'un açıkça ifade etmemesidir. Yazar bu sorunun birden fazla yerde altını çizerek (s. 82, 93, 109 ilh.) tedbiri elden bırakmamış ve temkinli bir dil kullanmış.

Kitabın üçüncü bölümünde yazar, İbn Haldun'un gezgin bir bürokrat olarak kariyerini ele almış. Dale'a göre İbn Haldun ve dolayısıyla Mukaddime'si, onun ait olduğu sosyal sınıfı yani siyasi hırsları olan gezgin alim/edib/bürokrat elit incelenerek daha iyi anlaşılabilir. Bu bölüm gayet kronolojik olarak İbn Haldun'un çoğunu Mağrip ve İber yarımadasında geçirdiği ve Kahire'de noktaladığı kariyerini takip ediyor. İbn Haldun'un kariyerini ve seyahatlarını anlatırken Dale, İbn Haldun'la görüşen ve onun üzerinde etkisi olan dönemin diğer alimlerine özel önem veriyor. Örneğin, İbn Haldun'un Fez'de tanıştığı Şerif Tilimsani (ö. 1370). Elbette İbn Haldun'un kendisi bu alimlerden nasıl etkilendiği hususunda biraz ketumdur. Lakin Dale'e göre İbn Haldun'un eserlerindeki yaklaşım ve zihin yapısı, Tilimsani ailesinin ürettiği literatürde de göze çarpıyor. Doğrudan bir ilintinin ispatlanamaması etkileşimin yokluğuna delalet etmez fikrindedir Dale. İbn Haldun üzerinde en çok etkiyi yapan alim/edib/bürokrat ise ona bir rol-model de olan İbnü'l-Hatib (ö.1374/75). Özellikle İbnü'l-Hatib'in tarihsel metinlerinde veba, siyasi hadiseler vs. gibi toplumsal gelişmelerin arkasındaki amil olarak ilahi irade yerine dünyevi nedenler ve sosyal yapıları koyması İbn Haldun'un inşa ettiği yeni ilme son derece benziyor. Dale bu benzerliğin altında bu iki edibin arkadaşlığını ve etkileşimi görmüş. Yazar için İbn Haldun'un kariyerini bilmek onun şahsi tecrübelerinin Mukaddime'de inşa ettiği siyaset ve kentsel ekonomi modellerinde etkisini görmek için de fırsattır. Örneğin, İbn Haldun'un hem Mağrip'in Berberi

hanedanları ve bedevi kabileleri içindeki hayatı hem de ahir ömrünü tamamladığı kozmopolit Memluk Kahiresindeki kariyeri Mukaddime'deki bedevi/hadari diyalektiğinin oluşmasında büyük etkilere sahiptir. Özellikle kitabın başında resmi konan Biskre vahasında İbn Haldun'un geçirdiği dokuz yıl, onun sadece Mukaddime'nin ilk nüshasını yazdığı değil, ayrıca meşhur siyasi modeli için bedeviler ve taze hadari hanedanlar üzerine gözlem yaptığı yıllar olarak not edilmiş. Aynı şekilde İbn Haldun'un bir trajedi ile başlayan Kahire hayatı, onun İslam dünyasının kalbi sayılan bir şehirde kendini ispatlama ve devamlı değişen Memluk siyasi hayatında ayakta kalma mücadelesi şeklinde anlatılmış. Yazarın bu bölümü Mukaddime'deki bedevi fatih tipolojisinin son büyük temsilcisi olan Timur ile İbn Haldun'un karşılaşma sahnesiyle bitirmesi hoş bir nükte olmuş.

Nihayet Dördüncü Bölüm'de İbn Haldun'un ortaya koyduğu "yeni ilmin" ve modellerinin tahlili başlıyor. Bu bölümün başlığı "Metot ve Model." Dale'e göre İbn Haldun'un toplumsal analiz metodolojisine Batı ancak XX. yüzyıl başlarındaki Fransız Annales Ekolü ile ulaşabilmiştir. Yazarın burada kullandığı "tekerleği yeniden keşfetmek" (rediscover the wheel, s. 152) ifadesi biraz problemlidir. Dale bir yandan, İbn Haldun açıkça ifade etmese de Mukaddime'nin Aristo'dan etkilenilerek yazıldığını ispatlamaya çalışmakta ama diğer yandan Mukaddime'deki metodolojiye XX. yüzyılda ancak yaklaşan Fransız tarihçilerinin adeta Mukaddime'den habersizce tekerleği yeniden keşfettiklerini iddia etmektedir. İbn Haldun zamanında İslam dünyasında Aristo ve İbn Rüşd'ün, Avrupa'daki Mukaddime tercümelerinden daha yaygın ve etkili olduğunu kabul etmek durumundayız. Ayrıca Avrupa'da sosyal bilimlerin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda temellerini atan düşünürlerin Mukaddime'den bihaber olma ihtimallerini de kabul etmeliyiz. Annales Okulu tarihçileri de Mukaddime'ye gelene kadar pekala Montesquieu, Durkheim ve Marks'tan etkilenmiş olabilirler. Lakin bu senaryonun aksi de az da olsa ihtimal dahilindedir. Yani Batıda Mukaddime'yi okumuş, etkilenmiş ve bu etkiyi açıkça ifade etmeyen bir düşünür olma olasılığı da söz konusudur. İki düşünür arasındaki bağın henüz açıkça gösterilememesi, bu bağın hiç olmadığına delalet etmez. Bu Batı-Doğu etkileşiminin her iki yönü için eşit derecede geçerlidir. Dale kitabın hiçbir yerinde Avrupalı düşünürlerin Mukaddime'yi görüp etkilenme ihtimallerini, usûlen bile olsa dile getirmemiştir.

Dördüncü Bölüm'e devam edersek, bu bölüm temelde iki kısma ayrılmaktadır. On sayfalık ilk kısımda İbn Haldun'un metodolojisinin genel bir tanıtımı yapılmakta, ikinci kısımda ise bu metodoloji ile Kuzey Afrika özelinde bina ettiği modeli örneklendirip açıkladığı *el-'İber*'in birinci cildi detaylıca ele alınmaktadır. (s. 162) İbn Haldun'un metodolojisinin temelindeki kabul; tarihteki havadisın, hanedanların ve dönemlerin aslında o

toplumun daha derinlerdeki hakikatının yüzeysel yansımaları olduğudur. Dale'e göre Aristo ve Galen'in öğretilerinden etkilenen İbn Haldun toplumsal organizasyonların, kainattaki her varlıkta olduğu gibi, asıl olan bir tabiatı (zat/unsur) ve bu tabiatın muhtelif dönemsel etkilerle tezahür eden arazi (havadis) olduğunu söyler. Tarihsel olaylar ve olgular, yani araz, eleştirel bir gözle analiz edilerek o toplumun tabiatı ile ilişkisi belirlenmelidir. Tarihçinin vazifesi önce o toplumsal organizasyonun tabiatını tespit etmek, sonra arazını sistematik bir kritiğe tabi tutarak hadiselerin arkasındaki hakikate ulaşmaktır. Dale bu tespitlerden hareketle Mukaddime'de metin/belge tenkidi, *presentism*³ vs. gibi günümüz tarih metodolojisinin temel kavram ve ilkelerini buluyor. Bu bağlamda İbn Haldun'un, çağdaşı Müslüman tarihçilere olan eleştirilerini sıralıyor ve İbn Haldun'un modeline geçiyor. *El-İber*'in kısa bir tanıtımının ardından İbn Haldun'un modeli şu altı başlık altında incelenmiş: i) Toplumun temel aksiyomları; ii) bedeviyet; iii) asabiye ve kabile savaşları; iv) bedeviyetten hadariyete geçiş; v) yerleşik hayatın dört nesli; ve vi) bunaklık devri. İbn Haldun önce bilinen dünyadaki değişik insan topluluklarının ortak özelliklerini ve birbirlerinden coğrafya, iklim vs. gibi harici amiller yüzünden nasıl ayrıldıklarını örneklerle izah etmiş. Sonra Dale İbn Haldun'un bedevi toplum modelini anlatmaya başlıyor ve bedevilerin beş temel özelliğinden (asabiye, nesebin saflığı, cesaret, hakimiyet iradesi ve güçlü liderlik) ilki üzerinde detaylıca duruyor. İbn Haldun'un yerleşik hayatın dört nesli modelini inceleyen yazar, İbn Haldun ile bir dizi Batılı düşünürün (Aristo, s. 184; XVIII. ve XIX. yüzyıl aydınları, s. 188 ve 206; Thomas Mann, s. 193; Yapısalcılık, s. 195; Weber, s. 199 ve Marx, s. 204) ortaklıklarının altını çiziyor. Kitabın bu en uzun bölümünün dokuz sayfalık son kısmında ise Dale İbn Haldun'un modeline olan eleştirilerini sıralamış. Bu eleştiriler kısaca; kurulan modelin evrenselliği meselesi, İbn Haldun'un bedevi toplumların idari ve siyasi yapısını hakikatte olduklarından daha istikrarlı ve yekpare görmesi ve Kuzey Afrika tarihindeki bazı olayların İbn Haldun'un modelini desteklememesi şeklinde özetlenebilir.

3 *Presentism* tarihçinin yaşadığı zaman dilimini merkeze alarak başka bir tarihsel dönemi incelemesidir. Tarihçinin yaşadığı dönemi insanlık tarihinin en ileri ve üstün noktası olarak görmesi, geçmişteki hadiselerin kaçınılmaz olarak halihazırdaki gelişmelere götürdüğü düşüncesi, tarihçinin kendi dönemindeki kaygı ve değerleri geçmişteki aktörlere anakronistik bir biçimde yansıtması ya da bu kaygı ve değerlerin yönlendirmesi ile tarihteki bazı olaylara olduklarından az ya da çok önem vermesi *presentism*'e verilecek örnekler olarak sıralanabilir. Bkz. <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/may-2002/against-presentism>

Beşinci bölüm İbn Haldun'un devlet ve kent yönetimi ve ekonomisi üzerine dair açıklamalarına ve modellerine yoğunlaşıyor. Hadari toplumların ekonomisi, siyaset ve idaresi ve kültürünü ele alan bu bölüm, Dale'a göre İbn Haldun'un Endülüs, Mağrip ve Mısır tecrübelerinden beslenmektedir ve yarı-otobiyografik bir niteliğe sahiptir. İbn Haldun'un zamanın uleması hakkındaki görüşleri, örneğin ulemanın zayıf bir asabiyeye sahip olması, bu kısımdaki otobiyografik parçalara örnek verilebilir. Hanedanların yükselmeleri gibi çöküşlerini de kaçınılmaz ve geri döndürülemez bulan İbn Haldun'un, Mukaddime'nin bu kısmında idarecilere nasihatler vermesini ise Dale haklı olarak ironik buluyor. (s. 208) Yazara göre İbn Haldun, Farabi gibi bir ütopya üretmeyip gayet rasyonel, pragmatik ve realist bir toplum ve devlet analizi yapıyor. İbn Haldun sonra neden bir toplumda liderlik oluştuğunu, İslamın doğusundan itibaren değişik liderlik modelleri ve kendi devrindeki yaygın liderlik modeli olan monarşide öne çıkan vezaret, divan vs. gibi bürokratik kurumların fonksiyonlarını anlatmış. Dale, İbn Haldun'un Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinin, kurduğu modelin istisnası olarak görmesini, İbn Haldun'un dinî ve felsefi meseleler arasında "kompartimentalize" (bölünmüş) zihniyetine bağlamış. (s. 227) Büyük nehirler etrafında kurulan muazzam şehirlerin yaşaması için asabiyeye neden ihtiyaç olmadığını açıklayan İbn Haldun sonra şehir hayatındaki belli başlı zanaatleri ve sanatları tarif ediyor. Dale İbn Haldun'un özellikle müzik ve şarkı söyleme sanatı hakkındaki yorumlarında, onun sofistike şehirlî kültür ve "kuru" Maliki fıkıh arasında gidip gelen şahsiyetinden izler buluyor. Devamında ise İbn Haldun'un emek teorisi ve kentlerin ekonomi-politiğinde nüfus, kırsal üretim ve devlet politikalarındaki rolüne dair fikirlerini Adam Smith, Ricardo, Marks ve Keynes gibi modern Batılı düşünürlere gönderme yaparak açıklamış. Bu bölümün sonunda yazar İbn Haldun'un mesafeli bir sosyal bilimci gömleğini çıkarıp idealist bir nasihatname yazarına dönüştüğü Mukaddime'deki "Zulüm Bir Cemiyeti Mahveder" başlıklı kısmı özetlemiş. Özellikle İbn Haldun'un 252. sayfada listelenen beş ekonomi prensibini okuyunca, mütevveffa ABD başkanı Ronald Reagan'ın İbn Haldun'da ne gördüğünü anlamak hiç de zor değil.

Kitabın son bölümünde Dale, Mukaddime ile modern sosyal bilimler arasındaki benzerliğin sebebi olarak, ortak mirasçısı oldukları akılcı/felsefi gelenekle açıklamak için İbn Haldun'un vefatından sonra Mukaddime'nin Doğu ve Batıda nasıl bir etkisi olduğunu (daha doğrusu olmadığını) göstermeye çalışıyor. Yazar önce İbn Haldun'dan, sonra İslam aleminde ondan etkilene ihtimali olan yazarlardan bahsederek onları şöyle sıralamış: Takiyüddin Makrizi (ö. 1442), Katip Çelebi (ö. 1657), Naima (ö. 1716), Müneccimbaşı (ö. 1702) ve Muhammad Gassani (ö. 1707). Dale bu yazarlar arasında Osmanlı tarihçilerinin çokluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun

duraklama krizleri arasında bağ kurmuş. Yine de o, Mukaddime için ölü doğmuş bir bebek diyor. (s. 253) Çünkü, yazara göre İbn Haldun'un XV. yüzyılın başındaki ölümünden, Avrupalıların benzer sorularla toplumsal olaylara yaklaşmaya başladığı XVIII. yüzyıla kadar Mukaddime'nin yaklaşımının misli yoktur. XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı düşünürler İbn Haldun'un kullandığı felsefi fikir ve metotlarla toplumu değerlendirme-ye başlamışlarsa da bu, Mukaddime'den etkilendikleri anlamına gelmez. Öte yandan yazar D'Herbelot (ö. 1695), Sacy (ö. 1838), Hammer (ö. 1856) ve Quatremère (ö. 1857) gibi müsteşriklerin Mukaddime'ye "yabancı bir medeniyetin egzotik bir ürünü" ya da "Arap-İslam kültürünün dahice ama nevi şahsına münhasır kalıntısı" muamelesi yapmalarına itiraz ediyor. Mukaddime, Dale'e göre, "Antik Yunanlıları, Ortaçağ Müslümanlarını ve modern Avrupa'yı ortak felsefe kültürü etrafında birleştiren bir entellektüel geleneğe önemli bir dönüm noktasıdır." (s. 261) Kitabın temel argümanı olan bu iddiayı temellendirmek için Dale önce Aydınlanma Çağı Avrupalı düşünürlerin (Montesquieu [ö. 1755], Hume [ö. 1776], Smith [ö. 1790] vd.) Yunan felsefesinden hangi şekillerde etkilenip İbn Haldun'a benzer yaklaşımlar sunduğunu çok spesifik örneklerle anlatıyor. Dale Avrupalı düşünürleri listelerken önemli bir eksik göze çarpıyor. Hem yaşamı hem de fikirleriyle İbn Haldun'a benzerliği literatürde kabul edilmiş, hatta en önemli eserine "Yeni İlim" (Scienza Nuova) ismini veren Giambattista Vico'dan (ö. 1744) hiç bahsedilmemesi oldukça ilginç. Dale'in Vico'yu bilmemesi imkansız ama okurlara Vico'nun bu kısma neden dahil edilmediğine dair kısa bir açıklama yararlı olabilirdi.

Daha sonra erken XX. yüzyıl Fransasına, Durkheim (ö. 1917) ve Annales ekolü tarihçilerine geçen Dale, özellikle Durkheim'in Aristo'dan aracısız ve doğrudan etkilendiği gibi zorlama bir iddiada bulunmuş. Mukaddime belki daha erken dönemlerde Avrupalı düşünürlerin radarında olmayabilirdi, fakat Durkheim henüz on yaşındayken Fransızcaya çevrilmiş ve bilinen bir eserdi. Yukarıda tekerleği yeniden keşfetmek bahsinde yapılan itirazı burada da tekrarlamak durumundayız. Durkheim fikirlerini Mukaddime'den çaldı şeklinde bir iddiamız elbette yok, lakin tam aksini de Dale'in kararlılığında ifade edemiyoruz.

Kitabın sonuç kısmı görece kısa ve İbn Haldun'un bir entellektüel olarak şahsiyetine ve ürettiği bilginin doğasına dair. Burada yazar kitap boyunca vazettiği iddiaları tekrarlıyor, topluyor ve genel bir değerlendirme yapıyor. Mukaddime'nin açık ya da muhtemel edebi kaynakları, İbn Haldun'un bilgi, düşünce, kıyas ve nakli ilimler üzerine fikirleri ile kendi şahsi ve ait olduğu etnik ve sınıfsal çevreye hakkındaki görüşleri naklediliyor. Bu mevzular tartışılırken, hatta kitabın tümünde, temel dinamik İbn Haldun'un ait olduğu iki geleneğin (rasyonalist/felsefi ve dinî/İslami) çatışmasının

Mukaddime'ye yansımaları denebilir. Kitabın belli yerlerinde Dale'ın bu çatışmadan hiç hoşnut olmadığı hatta geleneksel Sünni yaklaşımları için İbn Haldun'a kızgın olduğu hissini alabiliyoruz. Örneğin Dale İbn Haldun'un, diyalektik modeli son derece rasyonel bir biçimde açıklarken, "aniden" Allah'ın kuvvetli bir asabiyeyi, dolayısıyla da devleti dilediği kabileye ih-san ettiğini söylemesini şu ifadelerle değerlendirmiş: Aykırı (antithetical), seğirme (spasm), bir türlü gayriihtiyari dinî dürtü (a type of autonomic religious impulse), Mukaddime'nin bölünmüş yapısı (compartmentalized nature of the Muqaddimah), uzun bir süredir içselleştirilmiş dinin refleks olarak dışavurumu (reflexively expressing a long-internalized matter of faith.) (ss.196-97) İbn Haldun'daki bu "kusur"un suçlusu da Dale'e göre belli gibidir: "Burada Gazali'nin tanrısı sadece pamuğu yakarken değil, devletleri yıkarken de mutlak kudretini sergiliyor." (s. 196) İbn Haldun'un Aristo ve Galen'den etkilenmesi makbulken, Gazali'den etkilenmesi bir nakısa gibi sunulduğu fikrine okuyucu kolaylıkla kapılabilir. Fakat Dale kitabın son sayfasında bu "çelişki"nin İbn Haldun'un dehasının bir göstergesi olduğunu, F. Scott Fitzgerald'dan bir alıntı yaparak teslim ediyor:

"Birinci sınıf bir zihnin en büyük göstergesi birbiriyle çelişen iki fikri bir arada ve aynı anda bünyesinde tutabilmesi ve aynı zamanda hâlâ işlevini koruyabilmesidir."

Vahiy ile akıl arasındaki çelişkinin modernite ürünü olduğu ve Gazali'nin bu kadar günah keçisi yapılmasının nedenleri meselesi bu kitap tanıtımının sınırlarının çok ötesinde olacağı için, Dale'ın bu tutumunu anakronistik olduğunu söylemekle iktifa edilecektir. Kitabın girişinde İbn Haldun ve sosyal tabakalar hakkında yorum yapılırken, İbn Haldun'dan nakledilen Enam Suresi 165. ayetin manası da son derece yanlış verilmiş. Ayet bazı insanların diğerlerinden üstün makamlar verilmesinin insanlar için bir imtihan olduğunu söylerken, Dale ayetin "üstün makamların alt tabakaların köleleştirilmesi için verildiği" manasına geldiğini yazmış. Maalesef bu ayet için Mukaddime'ye bir referans verilmediği gibi bunun bir yazım ya da çeviri hatası olduğu iddia edilemez, çünkü ayeti takip eden paragrafta bu minvalde bir argüman inşa edilmiş. Kitabın bibliyografyasında temel kaynaklar arasında bir adet, ikincil kaynaklarda ise bir elin parmaklarını geçmeyecek miktarda Arapça eser listelenmiş. Birkaç Fransızca ve bir tane de Türkçe bildiri kitabı haricinde bibliyografya tamamen İngilizce eserlerden müteşekkil. Türkçede başta Recep Şentürk'ün⁴ olmak üzere pek çok eser bulunurken, niçin sadece bir bildiri kitabıyla iktifa edildiği sorusu aklageliyor. Ayrıca üç yerde yazım hataları mevcut: Art arda tekrar eden "like"

⁴ İbn Haldun Güncel Okumalar (İstanbul: İz yayıncılık, 2006)

kelimesi (s. 19), *ghulat-ı Şia* için İngilizce’de kullanılan “ghulat” kelimesinin “ghulah” şeklinde yazılması (s. 212) ve “complete” kelimesi yerine “completeat” konması (s. 271).

Kitap hakkındaki olumlu düşünceleri son kısma koymak usûldendir, fakat buradaki olumlu düşünceler kesinlikle usûlen değildir. Öncelikle yazar, İbn Haldun’un Yunan felsefesi ile bağımlı gayet açık biçimde ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kitap İbn Haldun hakkında okumaya başlamak için, İngilizce bir derste son sınıf ya da yüksek lisans öğrencilerine okutmak için son derece ideal, derli toplu bir monoğrafidir. Bunun yanında, eğitilmiş ama uzman olmayanlar Anglofonlar için de gayet güzel bir giriş kitabı olduğu söylenebilir. Cümleleri çok net, üslubu akıcı ve okuması gayet kolay olan bu kitap İbn Haldun külliyyatına önemli bir katkı sunmaktadır.

Pınar Emiralioğlu. *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire.* Farnham, Surrey: Ashgate, 2014. xxii+184 pages.

Zahit Atçıl

Istanbul Medeniyet University
zahit.atcil@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1505-7769
DOI: 10.20519/divan.335623

Were the Ottomans interested in geographical and cartographic developments while the Europeans were engaged in explorations and initiated discoveries? Or to what extent did geography and cartography become major fields of study among Ottoman scholars, intellectuals or learned people? Against the predominant assumption that the Ottomans were oblivious to these fields, Pınar Emiralioğlu both tries to demonstrate Ottoman interest and clear biased negative image attributed to the Ottoman statesman and scientists. Looking at the available geographical accounts that circulated in Constantinople/Istanbul (as she states that she uses both names interchangeably) in the sixteenth century, Emiralioğlu offers a historical analysis of these works as well as treats them in the context of early modern state formations. In addition to books/pamphlets on geography,